

Зигмунд Фройд ПО ТОЙ БІК ПРИНЦИПУ ЗАДОВОЛЕННЯ Я І ВОНО

ПО ТОЙ БІК ПРИНЦИПУ ЗАДОВОЛЕННЯ

I

У психоаналітичній теорії ми без вагань обираємо положення, згідно з яким діяльність психічних процесів автоматично регулюється принципом задоволення (Lustprinzip), щоразу збуджуючись через пов'язану з незадоволенням напруженість і згодом обираючи напрям, що в кінцевому підсумку збігається зі зменшенням цієї напруженості, інакше кажучи, з усуненням незадоволення (Unlust) чи отриманням задоволення (Lust). Якщо ми розглядатимемо досліджувані нами процеси у поєднанні з таким характером їхньої діяльності, то ми тим самим долучаємо до нашої роботи «економічні» погляди. Ми вважаємо, що теорія, котра крім топічного й динамічного аспекту враховує ще й економічний, є найдосконалішою з-поміж тих, що існують у наш час, і заслуговує

називатися метапсихологічною.

Разом із тим, для нас цілком неважливо те, як близько із залученням «принципу задоволення» ми наблизилися чи приєдналися до якоїсь певної, історично обґрунтованої філософської системи. До таких спекулятивних положень ми наближаємося через опис і облік фактів, що зустрічаються в нашій галузі протягом щоденних спостережень. Пріоритет і оригінальність не є метою психоаналітичної роботи, і явища, котрі призвели до утвердження цього принципу, такі очевидні, що майже неможливо їх не помітити. Навпаки, ми були б дуже вдячні тій філософській чи психологічній теорії, котра змогла б нам розтлумачити значення того імперативного характеру, що його мають для нас почуття задоволення чи незадоволення.

На жаль, нам не пропонують нічого прийняттого в цьому сенсі. Це найтемніша й найнедосяжніша сфера психічного життя, і якщо для нас геть неможливо оминати її цілком, то, на мою думку, найвільніше припущення буде найкращим. Ми наважилися поставити задоволення й незадоволення в залежність від кількості не пов'язаного бодай з чимось збудження, присутнього у духовному житті таким чином, що незадоволення залежить від підвищення, а задоволення — від зниження цієї кількості. Водночас, ми не думаємо про просте

співвідношення між силою цих почуттів і тими кількісними змінами, через які вони виникли; менш за все, згідно з усіма даними психофізіології, можна припускати тут пряму залежність; ймовірно, що вирішальним фактором для почуття є більша чи менша тривалість цих змін. Можливо, що експеримент отримав би для себе доступ у цю галузь; нам, аналітикам, важко радити подальше заглиблення в цю проблему, оскільки тут нами не керуватимуть цілковито вивірені спостереження.

Однак, ми не можемо залишатися байдужими до того, що такий глибокий дослідник, як Т.Фехнер, запропонував теорію задоволення й незадоволення, яка по суті збігається з тією, до якої нас виводить психоаналітична робота. Положення Фехнера, викладене у його невеликій статті «Einige Ideen zur Schöpfungs-und Entwicklungsgeschichte der Organismen», 1873, Abschn. 9, Zusatz, S. 94, твердить наступне: «Оскільки певні прагнення завжди мають зв'язок із задоволенням чи незадоволенням, можемо також задоволення й незадоволення осмислювати у зв'язку з категоріями стійкості й нестійкості, і це дозволяє обґрунтувати запропоновану мною в іншому місці гіпотезу, що всілякий психофізичний рух, який переходить поріг свідомості, певним чином поєднаний із задоволенням, коли воно долає певну межу й наближається до цілковитої стійкості, і — з

незадоволенням, коли воно так само долає певну межу й віддаляється від цього; між обома межами, які можемо назвати кількісним порогом задоволення й незадоволення, у певних рамках знаходиться відома область чуттєвої індиферентності...»

Факти, що спонукали нас визнати панівний принцип задоволення в психічному житті, знаходять своє відображення також у припущенні, що психічний апарат має тенденцію до збереження тієї кількості збудження, що в ньому є, на якомога нижчому чи, принаймні, на постійному рівні. Це те саме, тільки сказане інакше, так, ніби робота психічного апарату спрямована на те, щоб утримувати кількість збудження на низькому рівні, то все, що сприяє зростанню напруження, повинно сприйматися таким, що порушує нормальні функції організму, тобто, як незадоволення. Принцип задоволення може бути виведений з принципу константності (Konstanzprinzip). Насправді до принципу константності нас наближають ті ж факти, що спонукають нас до визнання принципу задоволення. Завдяки докладному розгляду ми зрозуміємо також, що ця передбачувана нами тенденція духовного апарату підпорядковується, як конкретний випадок, вказаній Фехнером тенденції до стійкості, встановлений ним зв'язок з котрою мають відчуття задоволення й незадоволення.

Ми змушені, однак, зауважити, що, власне, неправильно говорити про те, що принцип задоволення керує діяльністю психічних процесів. Якби це було так, то переважна більшість наших психічних процесів мала б супроводжуватися задоволенням чи прямувати до задоволення, тоді як наш повсякденний досвід суперечить цьому. Отже, справа може бути лише в тому, що в душі є сильна тенденція до панування принципу задоволення, котрій, однак, стоять на заваді різні інші сили чи умови, і, таким чином, остаточний результат не завжди відповідатиме принципові задоволення. Порівняйте примітку Фехнера за подібних міркувань (там само, с. 90): «Причому стремління до мети ще не свідчить про досягнення цієї мети, і взагалі мета може бути досягнута лише через наближення...» Якщо ми тепер звернемося до питання про обставини, які можуть сповільнити здійснення принципу задоволення, то ми знову станемо на твердий і відомий ґрунт, і можемо широко використовувати наш аналітичний досвід.

Перший закономірний випадок такого сповільнення принципу задоволення нам відомий. Ми знаємо, що принцип задоволення властивий первинному способу роботи психічного апарата і що для самозбереження організму за умови труднощів зовнішнього світу він від початку виявляється непридатним і навіть значною мірою

небезпечним.

Під впливом прагнення організму до самозбереження на зміну цьому принципу приходять «принцип реальності», котрий не відхиляючись від кінцевої мети — досягнення задоволення — відтерміновує можливість задоволення й тимчасово терпить незадоволення на довгому обхідному шляху до задоволення. Принцип задоволення ще тривалий час панує в сфері важко «виховуваних» сексуальних потягів, і часто трапляється так, що він у сфері цих потягів, або в самому «Я», бере гору над принципом реальності навіть на шкоду всьому організмові.

Поза тим немає сумніву, що заміна принципу задоволення на принцип реальності пояснює нам лише незначну і разом з тим не найголовнішу частину досліду, пов'язаного з незадоволенням. Інше, не менш закономірне джерело незадоволення полягає у конфліктах і розгалуженнях психічного апарату, тоді як «Я» розвивається до складніших форм організації. Майже вся енергія, що виповнює цей апарат, виникає внаслідок присутніх у ньому потягів, але не всі ці потяги досягають однакових фаз розвитку. Разом із тим постійно стається так, що окремі потяги чи їх компоненти виявляються несумісними з іншими через свою мету чи вимоги й не можуть об'єднуватися у всеохопну єдність нашого «Я». Завдяки процесові витіснення вони

відмежовуються від цієї єдності, затримуються на нижніх щаблях психічного розвитку, на найближчий час позбавляються можливості бути задоволеними. Якщо вони спроможуться, — що легко може трапитися з витісненими сексуальними потягами, — обхідним шляхом досягнути прямого задоволення чи його заміщення, то цей успіх, котрий взагалі міг би бути задоволенням, відчувається «Я» як незадоволення. Внаслідок старого витіснення конфлікту принцип задоволення зазнає відчуття нового прориву якраз тоді, коли певні потяги були близькими до досягнення нового задоволення, згідно того ж принципу. Деталі цього процесу, внаслідок якого витіснення перетворює можливість задоволення на джерело незадоволення, зрозумілі поки що недостатньо або не можуть бути виразно змальовані, але безперечно, що всіляка невротична незадоволеність є певним чином задоволенням, не сприйнятим адекватно¹.

Обидва виокремлені тут джерела незадоволення зовсім не вичерпують цілковито усієї кількості наших неприємних відчуттів, але про решту їх можна, ймовірно, стверджувати з повним правом, що їх існування не суперечить пануванню

¹ С.456. Суттєвим є те, що задоволення й незадоволення пов'язані як усвідомлені відчуття з «Я».

принципу задоволення. Адже частіше за все нам доводиться відчувати незадоволення від сприйняття (Wahrnehmungsunlust), чи то сприйняття напруженості від незадоволених потягів, чи зовнішнє сприйняття, все одно, чи є воно болісним саме по собі чи ж збуджує в психічному апараті неприємні очікування, котрі той сприймає як «небезпеку». Реакція на вимоги цих потягів і сигнали небезпеки, у яких, власне, й проявляється діяльність психічного апарату, може бути належним чином направлена через принцип задоволення чи принцип реальності, що його видозмінює. Це нібито не змушує визнати подальше обмеження принципу задоволення, і якраз дослідження психічної реакції на зовнішні небезпеки може дати новий матеріал і нову постановку для проблеми, що тут розглядається.

II

Давно вже описаний той стан, що має назву «травматичного неврозу» й настає після важких механічних потрясінь, таких як зіткнення поїздів та інші лих, пов'язаних з небезпекою для життя. Жахлива війна, яку лиш недавно пережили, дала поштовх до виникнення чималої кількості таких захворювань і поклала край намаганням звести ці захворювання до органічного ураження нервової

системи внаслідок впливу механічної дії². Стан хворого за травматичного неврозу наближається до істерії за численністю подібних моторних симптомів, але, здебільшого, переважає її дуже вираженими ознаками суб'єктивних страждань, подібних до іпохондрії чи меланхолії, а також симптомами загальної слабкості й порушення психічних функцій. Цілковитого розуміння як військових неврозів, так і травматичних неврозів мирного часу ми ще не досягли. У військових неврозах, з одного боку прояснює справу, але разом із тим заплутує її те, що та сама картина хвороби іноді виникала й без впливу грубого механічного пошкодження. У звичайному травматичному неврозі привертають увагу дві головні особливості: перша — коли головною етіологічною умовою є момент раптового переляку, й друга — коли водночас отримане поранення чи пошкодження перешкоджало виникненню неврозу.

Переляк (Schreck), страх (Angst), побоювання (Furcht) неправильно вживаються як синоніми. Через особливість їхньої приналежності до безпеки їх легко розмежувати. Страх означає

² С.458. Пор. «Zür Psychoanalyse der Kriegsneurosen» з доповідями Ференці, Абрахама, Зіммеля, Е.Джонса (Internationale Psychoanalytische Bibliothek, 1919, Bd.1).

певний стан очікування небезпеки й приготування до неї, навіть якщо вона невідома; побоювання передбачає певний об'єкт, котрого бояться; переляк має на увазі стан, що виникає за небезпеки, коли суб'єкт потрапляє в неї непередбаченим, він підкреслює момент несподіванки. Я не думаю, що страх може викликати травматичний невроз; у страхові є щось, що захищає від переляку і, отже, захищає й від неврозу, що його викликає переляк. До цього положення ми ще повернемося.

Вивчення сновидінь ми повинні розглядати як найнадійніший шлях до дослідження глибинних психічних процесів. Стан хворого на травматичний невроз під час сну має ту цікаву особливість, що він постійно повертає хворого до ситуації катастрофи, що викликала захворювання і хворий прокидається з новим переляком. На жаль, цьому надто мало дивуються. Зазвичай думають, що це лише доказ сили враження, викликаного травматичним переживанням, якщо це враження не полишає хворого навіть уві сні. Хворий, якщо можна так висловитися, психічно зафіксований на цій травмі. Такого роду фіксація на переживаннях, що викликали хворобу, давно вже нам відома на прикладі істерії. Брейер і Фрейд у 1893 році запропонували таке припущення: істерики страждають переважно від спогадів. Такі дослідники, як Ференці й Зіммель, пояснюють деякі